

Szubjektív bevezető, történész szemmel

Miközben Domus Hungarica ösztöndíjjal tartózkodtam Budapesten, a Ráday utcában található református egyházi levéltárban kutattam erdélyi személyiségek iratai után. Ez alkalommal került kezembe egy, a Bányai László iratai között rejtőző, Méliusz Józsefnek a második világháború éveit iródtól jelentése a „Kommunista Párt” számára. Magyar nyelven, olyan szerző tollából, aki ez idő tájt maga is Dél-Erdélyben tartózkodik. A magyar kommunista vezetők bizonyára a dél-erdélyi magyarság helyzetéről kívántak összefoglaló elemzést kapni, hiszen a megjelenését ekkor szüneteltető Brassói Lapok egykori bánsági tudósítója ekkor a Déli Hírlapban is közöl, tehát aktív újságíróként jól dokumentált, teológus múltja, antifasiszta beállítottsága következtében a dél-erdélyi magyar társadalom több szegmensére is jó rálátása van.

A dokumentum bizonyos szempontból hiányos, hiszen nem derül ki, ki a címzett, a Pártnak melyik struktúrája; ez abban az esetben volna lehetséges, ha megtalálnánk valamelyik pártarchívumban a jelentés pontos mását. Valószínűtlen, hogy dél-erdélyi magyar kommunista vezetők igényelték volna annak a helyzetnek a szintézisét és legfőképpen számadatokat – éppen Méliusztól –, melyeket ők is jól ismertek.

Születhetett megrendelésre vagy egyéni kezdeményezés eredményeként. Annyi bizonyos, hogy tájékoztatásra szolgál, méghozzá olyan egyén vagy szerv számára, akit egyaránt érdekel a dél-erdélyi magyarság helyzete és értelmiségi élete is. A szintézis tartalmi szempontból két részre osztható. Az első fele szintézis jellegű, összegező. A számadatok mellett több általános karakterű folyamatot is leír, mely leírás bármilyen, a dél-erdélyi magyarság sorsával foglalkozó történelmi tanulmánynak is becsületére válna, és amely egyes jövőbeli kutatások alapját is képezheti. Az olvasónak déjja vu érzése keletkezik, hiszen a dél-erdélyi utazás motívuma – és a szerzőt ez alkalomból érő hatások, benyomások, impulzusok – a Sors és jelkép című regényben is végighúzódnak.

A dokumentum második fele elsősorban irodalomtörténészek, eltkutatók számára érdekes. Ez tartalmazza Méliusz rövid, átfogó jellemzéseit a dél-erdélyi magyar kisebbség meghatározó alakjainak tartott személyiségekről, ezek politikai orientáltságáról, jövőképéről. Hogy a jelzők, minősítések mennyire fakadnak személyes meggyőződésből, esetleg akár érintettségből is, és milyen mértékben egyfajta megfelelési kényszer eredményei, ez a kérdés továbbra is válaszra vár, mindenestre nagymértékű szubjektivitás szövi át az egész tájékoztatást, melyben a szerző elsősorban a katolikus egyházzal szemben tanúsított antiklerikalizmusa is kifejezésre jut. Mindez azonban részletkérdés, hisz Méliusz meglehetősen jól jeleníti meg – amennyire ilyen rövid terjedelemben ezt meg lehet tenni – a kor erdélyi magyar értelmiségének gondolatvilágát, reményeit, félelmeit, jövőképét, stratégiai gondolkodását az Antonescu-diktatúra és a második világháború körülményei között, abban az időszakban, mikor már jól látható: a Tengelyhatalmak egyértelműen vesztesre állnak, de a körülmények még nem fejlődtek odáig, hogy nyíltan a szövetségesek mellett lehessen letenni a voksot.

Méliusz József 1943-as jelentése a dél-erdélyi helyzetről a Kommunista Pártnak

A magyarság lélekszáma Romániában a bécsi döntés után az egyházi nyilvántartások alapján 430 000, hivatalosan azonban 450 000-re teszik. Belső népszámlálásunk szerint a falusi lakosság száma megközelíti a 400 000-et. Falusi lakosságunk, illetve földművességünk az itteni magyarság 65–70%-át teszi ki.

Az ipari munkásság teszi ki a fennmaradt % nagyobb részét a nagyobb városokban, így elsősorban Aradon, majd Temesvárt, Brassóban és végül Szebenben. Az ipari munkásság arányszáma azonban éppúgy lesorvadt, mint a középréteg, amely iparosokból és kereskedőkből áll. Orvos, tanár, mérnök elenyészően kevés. Tanító és tanár társadalmunk (sic!) kicsi réteg, hiszen iskoláink is a végsőkig korlátozottak.

Vallási megoszlás: református 190 000, katolikus 236 000, unitárius 28 000, magyar evangélikus 17 000 (adatok az 1930-as népszámlálás alapján).

A falusi lakosság gazdasági helyzetét végzetesen lerombolták az 1941-es retorziós rekvirálások, amikor az utolsó szem vetőmagot és a marhák java részét elhajította és elhurcolta a csendőrség. Hasonló rekvirálás, de kisebb arányú zajlott le 1943 őszén. Az elszegényedést fokozta a fiatalok szüntelen mozgósítása, majd pedig 1943 ősze óta a nagyvezérkarnak az a rendelete, hogy a magyar nemzetiségű és a katonaság kötelékeibe tartozó magyar férfiak lehető legnagyobb részét megszakítás nélkül fegyver alatt kell tartani, ami azonban nem jelentett tényleges katonai szolgálatot, hanem a legalacsonyabb munkákra való rabszolgai befogást, munkatábor, gyalázatos bánásmódot. A magyar falvakban a bécsi döntés óta a csendőrterror és a hatóságok elnyomó viselkedése még csak fokozódott. A közterhek viselésében községi és állami adók valamint ezek behajtása lényegesen szigorúbban történt, mint az ország bármely más lakosságával szemben. Ezek az állapotok oda vezettek, hogy a falusi magyarság tízezerrel szökött át a határon, főleg a fiatalság és a szegényparasztság. Így történt meg, hogy egész falvak ürültek ki, például Brassó, Enyed környékén, a Bánságban Ótelek.

Az ellenállás legfőljebb egyénien nyilvánult (meg), de hogy milyen arányú volt ez, arról a legkézzelfoghatóbban a hadbírószági tárgyalások beszélnek. Három év óta Temesvárt és Brassóban és Szebenben, ahol az ügyeknek legalább felét naponta magyarok ellen vezetik le a bíróságok. A népközösségnek naponta átlag két állandó ügyvédje szüntelenül jelen van a hadbírószágon mint védő. A tavalyelőtti rekvirálások(kal) kapcsolatban Hunyad megyében, Déván alakult ki a legnagyobb ellenállás a Népközösség körül, amelyet a kifosztott parasztok százai rohantak meg jogvédelemért, de ezt a terror letörte.

Negatív ellenállásnak kell tekintenünk a tömeges kivándorlást is. Ebben ösztönzőként a Népközösség bizonyos tényezői is részt vettek. De tény az, hogy a józanabb elemek ittmaradásra igyekeztek rábírní a magyarságot, igaz – azzal az érvel, hogy majd „minden megváltozik”, ide is elér a revízió.

A városi szegénynép úgyszólván – és kevés kivétellel – felöleli a munkásokat és az elszegényedett középosztályt is. Tudjuk, hogy a románizáló roham tömegesen rakta utcára a magyar munkást. Ez a terror elérte a középréteget is, például a kisiparosok közül a susztereket, akik ha magyarok, nem kapnak bőrt a hivatalos bőrelosztóból. Továbbá ki van zárva minden magyar iparos a közmunkák megpályázásából. Az elbocsátott tisztviselők, a nyugdíjasok lerongyolódva vagy maradék vagyonuk romjaiban tengődnek úri gögjük

gőzében, várva a revíziót. Az életrevalóbb magyar munkás elem (sic!) szintén tömegesen szökött át Magyarországra, annál is inkább, mivel a jó munkaerőket a magyar hadiipar igen jól tudta felhasználni, és itt futótüzként terjedt híre a jó elhelyezkedésnek. A kalandos hajlamú és érvényesülni akaró magyar munkásifjúság szintén a legnagyobb tömegben átment. Egyébként a munkahelyek magyar gyerekek tanoncszerződést nem csinálnak, és így az itt élő munkásszülők gyermekei csavargásnak, alkalmi munkásnak vannak odavetve. A kolduló és csavargó gyermekek a városokban szinte kivétel nélkül magyarok, és a városokat övező nyomortelepekről kerülnek ki, ahol a lumpenproletáriátust nemzetiségi szempontból ugyancsak a magyarok teszik ki.

A középosztály, bár színleg a magyarságot képviseli, gazdasági és társadalmi ereje valamint szellemi színvonala oly gyatra, hogy „vezető szerepe” egyszerűen indokolatlan. Ezek a rétegek, néhány politikus és egy minimális vezetői múlttal bíró réteg kivételével egyházi körökből kerül ki, főleg a katolikusok közül, akiknek a szemszöge az elképzelhető legreakciósabb.

A Magyar Népközösség működése teljesen ennek a szellemnek megfelelő. Főleg katolikus irányítás alatt áll, és irányítója Gyárfás Elemér, aki még a régi Romániában is a legszélsőbb magyar reakciót képviselte. Szerepe a magyar bankok tőkéhez kötötte, s nem kétséges, hogy itt ma is őre a magyar tőkének, nem a romániai magyar tőkének, hiszen komoly magyar tőkés kevés, magyar bankélet nincs, nagybirtokosaink pedig nincsenek. Ellenben nem érdektelen adat, hogy a Petroșani-művek 81 százalékos részvénytőkéje magyarországi kézben van, továbbá a Magyar Általános Hitelbank 100%-a és a Lugosi Textilgyár 100%-a. Gyárfás Elemér jobbkéze a temesvári Fodor József, egyike a legképzettebb reakciósnak, akik jezsuita tőkéllyel játssza meg a munkásbarátot, de alapjában a legsötétebb fasiszta, és oroszláncként öröködik, nehogy a Népközösségen belül felüssék fejüket valahol az antifasiszták. Fodor szervezete a Katolikus Népszövetség, amelyen keresztül a Bánság utolsó katolikus falujáig is eljut. Németellenesnek vallja magát, de üldöz minden demokratát.

Haladóbb csoport az, amely a népközösség életében nem vesz közvetlen részt, de kezében tartja a romániai magyarság egyetlen ténylegesen élő és működő szervezetét, az Erdélyi Gazdasági Egyesületet és a szövetségeket. Ennek élén Szász Pál áll, aki bár a magyar külügyminisztérium exponense, de nem tagadja le demokratikus szemléletét. Az EMGE taglétszáma 16 000, lapja „A Gazda”, megjelenik az engedélyezett 5000 példányban, kiadott rengeteg gazdasági szakkiadványt, nem egy 20 000 példányt is megért. Az EMGE fősikerének titkát az állandó szervezeti élet fenntartása és a szakzerű irányítás mellett abban látja, hogy tervszerűen traktorokkal látja el a magyar községeket. Az EMGE-t Magyarországról finanszírozzák, az EMGE irányítja a fogyasztási szervezeteket is, amelyek ma már cca. 50 millió alaptőkével dolgoznak, és évi többmillió hasznot mutatnak ki. A szervezetekhez kapcsolják a kisemberek bankjait is, pl. Corvin RT. Ezek a bankok azonban a katolikus vidékeken, így Temesvárt is a Gyárfás embereinek az irányítása alatt állnak. Szász Pál hagyományos harcban áll Gyárfással, és bár református tudtom szerint, közvetlen híve Márton Áron demokratikus érzelmű gyulafehérvári katolikus püspök. Szász Pálhoz állnak közel az írók és újságírók is, valamint a református egyházi körök.

Állandóan jelenlévő ellentétként kell felemlítenünk a katolikus–református ellentétet, amely a reformátusok demokratikusabb magatartása és a katolikusok türelmetlen kizárólagossága között feszül.

Egyébként az események fejlődésével – Martzy Mihály bánsági elnök halálával eltávozott a legreakciósabb kerékkötő – megindult egy színleges demokratizálódás. Újra aktivált Jakabffy Elemér doktor, a régi magyar liberális politika tanítványa, akiben vannak demokratikus hajlamok, de nem tud kitérni a ránehezedő fasiszta sugalmazóknak. Így a múltban a rendőrkém dr. Pál Györgynek és most Fodor Józsefnek, a hecckáplánnak. Egyébként a Népszövetség demokratizálódása kihangsúlyozására legutóbb újra foglalkoztatja a régen levitézlett magyar párti zsidó ügyvédek, így például dr. Raskót.

A tagozatok a magyar revizionista áloméletét élik. De ki kell emelnünk azt az alulról jött akciót, amely a munkatáborokban szenvedők részére rendezett gyűjtést ezen az őszön, még idejében meglehetősen szép számú bakancsot és meleg alsóneműt. Ezek alatt a tagozatok alatt időnként megjelennek a nyilas szervezkedések, amelyek az ifjúság és az öntudatlan elemek köréből számtalan magyart vittek be a német hadseregbe. Szervezeti életünk jelentős terepe volt azelőtt a vallásos egyesületek köre úgy a katolikusoknál, mint a reformátusoknál. Ez most szünetel, bár a katolikusok korlátozott formában megtalálják a működési formákat, a reformátusoknál ez szinte teljesen lehetetlen, mert a rendőrség és csendőrség szünetlen üldözi és terrorizálja a református egyházi életet. Református papok naponta állnak a hadbírótság előtt tiltott szervezkedés miatt.

Különböző társadalmi körök politikai felfogása nem határolható el, mert általános jellegű a legutóbbi időig a revizionizmus. Ez a hadiesemények fejlődésével egyre halványabbá válik, és kivétel nélkül foglalkoztat az a kérdés, mi lesz a háború után, ha Hitler elvesztette a háborút. Mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a romániai magyar társadalom egésze – néhány korlátozott egyén kivételével – Hitler-ellenes és németellenes. Munkások, parasztok, értelmiségiek egyaránt. Határ menti falvakban, ahol még él a kommün emléke, ott a szegényparasztság között, valamint azokban a falvakban, ahol a Dolgozók Blokkja talajt fogott, nyílt dolog a szovjetszimpatia. Nem kétséges, hogy ezek magukkal viszik a falu szegényebb részét is, mely változást akar mindenképp, és számára is úgy tűnik, hogy a Vörös Hadsereg közeledése ezt a változást hozza közelebb. A falusi lakosságban nincs éles szembenállás a román lakossággal, sőt, a vegyes lakosságú falvakban a legteljesebb a testvéri egyetértés. Ezt csak fokozta például a tavalyelőtti rekvirálásokkor, különösen Hunyad megyében, a román testvéreknek szolidaritása, akik a szomszéd falvakból szekérszámra hoztak élelmet és vetőmagot a kifosztott magyar községek lakóinak. A szolidaritás a hadseregben is kifejlődik, ahol a magyar és a román katonák egyforma sorban vannak, és a magyarok üldözése inkább csak a tiszték és fullajtáraik dolga. Hasonló a helyzet a városi proletáriátusnál is. A középrétegek viszont a magyar kormány álláspontját tükrözik – így az egyházi emberek, az intellektuelek –, nem együtt haladni a németekkel, de szembeszállni a szovjettekkel. Főleg vezető demokratikus hajlamú szellemi körökben élt ez a vélemény, amelyet most a kétségbeesés hangulata vált fel: mi lesz velünk? Mert hiszen napról napra világosabbá válik, hogy az angolokra spekulálni tévedés volt.

A szellemi emberekre általában az ingadozás jellemző és a félelem, és ennek terhe alatt közeledés a radikális gondolkodású magyarokhoz. A kérdést ezek azonban nem úgy látják, hogy itt az egész nemzetről van szó, és hogy sorsunk fellebbezhetetlenül össze van kötve a román nép sorsával, és csak a román néppel együtt mehetünk, hanem sorozatosan a társadalmi kérdést vetik fel elsőnek, mintegy ilyen formában, „közelednünk kell a munkássághoz”, ami alatt azt kell értenünk, „jó lesz jobban lenni a munkássággal, amely holnap diktál”. Ők most látnak osztályharcot, amikor nemzeti harcról van szó. A németek elleni küzdelem konkrét követelményéről inkább a kényelmesebb jövőbe tolják ki a kérdéseket, hogy testvéresüljünk majd a prolikkal. Mindnyájukra nagy benyomást tett a szebeni per. Ez volt az első bizonyíték rá, hogy van egy román demokratikus élcsapat, amellyel megérthetjük egymást. Nagy hatást tett rájuk Vescan cikke Erdélyről.* Általában mondható, hogy román részről történő közeledésre vagy ilyen természetű jelekre szívesen reagálnak. Főleg Kakassy, aki egy ideig benne is élt a román politikában. K. egyébként demokratikus érzelmű, és szívesen vesz a Déli Hírlapban magyar demokratikus anyagot, azért hajlandó föfelé is felelősséget vállalni. Közelebb került hozzánk Szemlér Ferenc is, aki a jelen háború kitérésekor a népfront szellemi platformról német szimpatiaiba csúszott át. Kacsó demokrata, de a magyar kormány exponense, az Illyésék vonalán halad elméletileg, de pillanatnyilag nem látja, a románokkal milyen platformon lehet megegyezni. Határozott angolfil, radikális magyar érzelmű Kulcsár Kálmán, a D. H. politikai szerkesztője. Jobboldaliak Olosz Lajos,

Vita Zsigmond, Puhala Sándor. Az első „hivatalos közeledést” is keresett felénk, és állja a szavát: a véleményszabadság tiszteletben tartását, ha az önzetlenül magyar érdekű. Akárcsak Olosz, Vita is több ízben szovjetellenes kirohanásokra ragadtatta magát, ellenére annak, hogy biztosított róla, hogy a magyarság jövőjét a francia forradalom vezéreszméi alapján képzele el, határozottabb nemzeti jelleggel. A Vörös Hadsereg előretörése óta ezek elhallgattak. Sőt, Oloszt már előbb hallgatták el az írók egy brassói értekezletükön, ahol úgy döntöttek – egy évvel ezelőtt –, hogy romániai magyar íróknak „nincs mit keresnie a tőle idegen nagy világnézeti harcokban”. Puhala, a volt szabadkőműves, és mindnyájuk közül legreakciósabb, így nyilatkozott legutóbb: amit csinálunk, mind időleges, mert a háború sorsa hamarosan eldőli, jobbra vagy balra, ez nem kétséges. Csak az a kérdés, mi lesz velünk, Oroszország, Szerbia vagy egyéb?

Sajtóéletünk. AD.H., amióta Kakassy átvette, megszüntette az antiszemita heccelést, szabotálja a D.N.D.-t és a kormány hivatalos közleményeit. A magyar demokratikus sajtót veszi irányvonalául. (Magyar Nemzet: ennél a lapnál nemcsak zsidók dolgoznak, de Kovács Imre, Szabó Zoltán stb. is.) A lap hangját az első oldali külpolitikai összefoglaló adja meg, amely lehetőleg a semleges forrásokat keresi, és a sorok között igyekszik a magyar álláspontot feltüntetni. A lapnak több ízben súlyos kellemetlenségei és felelősségre vonásai voltak a cenzúra részéről.

Az irodalmi folyóirat, a Havi Szemle most szintén Kakassy befolyása alatt áll. A politizálást ez a lap kerüli. A fent felsorolt írók mind dolgoznak benne. Itt-ott átcsillan egy-egy számon az antihitlerista hang. Pl. Nagy József, enyedi teológiai professzor cikkében Apáczai Csere Jánosról, melyben a faji mítosz ellen írt.

A sajtó, szerkesztői hajlamánál fogva, általában demokratikus is lehetne, ha megvolnának hozzá a kellő munkatársak, akik bekapcsolódnak a szellemi életbe. A polgári szellemi tartalékok oly sivarak és szegényesek, hogy az erejükből alig futja. Iskoláink helyzete az elképzelhetően legsivárabb. Kisdédóvónk összesen 7 van, elemi iskolánk összesen 204, de ez is csak szám szerint, mert az állami iskolákban nem kielégítő az anyanyelvi tanítás. Állami és felekezeti középiskolánk 17. Itt ugyanaz a helyzetünk. A legnagyobb középiskolánkat, hol tényleg magyarul folyt a tanítás, az enyedit, bezárta a kormány, és a magyar kormány fenyegetéseire sem nyitotta meg. A felsőbb osztályok diákjait Enyedről munkatáborokba hurcolták. Főiskoláink: a gyulafehérvári katolikus és az enyedi református teológia. Az utóbbiban körülbelül 25–30 hallgató egy radikális református elméleti irányzat hatása alatt (a Barth-féle dialektikus teológia, amelynek itt főleg Nagy József a képviselője) erősen németellenes. Gazdasági szakiskolánk 2 van, ezeket az EGE szervezte meg. Tanonciskola 2.

Itt véget ér a dokumentum, négyoldalas, aláírás, dátum nincs.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest. Bányai László iratai, C 188-as fond.

* Teofil Vescan (1913–1963), politikus, fizikus, a Romániai Kommunisták Pártjának tagja.

Kategória: Dokumentum
Denumire autor: Lakatos Artur

Látó Szépirodalmi Folyóirat